

УДК 070.41

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Н. М. Фіголь

Статтю присвячено вивченню лексики періодичної преси початку ХХ століття, адже саме періодичні видання можуть об'єктивно засвідчити мовні процеси, що відбуваються в той час, дають змогу побачити певну лексему у функціонуванні.

Ключові слова: лексика, лексема, термін, суспільно-політична, військова, виробничо-професійна лексика.

Мова періодики на початку століття лише формувалася, випрацьовувався, зокрема, і її лексичний склад. Це помітно вже з перших сторінок „Ради”. Яким чином відбувався процес відбору лексичного матеріалу, яку лексику в результаті отримала преса, важливо простежити за аналізованим виданням. Лексичний шар мови цікавий та репрезентативний, оскільки тісно пов'язаний із суспільним життям, із змінами, що відбувалися. Цей матеріал характеризує мову в період її узаконення та витворення в багатьох стилях, дає змогу якнайглибше зрозуміти, яким чином відбувався цей процес, які мовні механізми спрацьовували для витворення літературної норми та які результати були отримані, отже — які наслідки маємо на сьогоднішній день.

На сторінках „Ради” якнайширше представлені різні групи лексики української мови, кожна з яких покликана досягти єдиної мети — сформуванню громадську думку, певним членом вплинути на читача, а це можливо лише завдяки вдалому поєднанню „логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням”.

Основа публіцистичного стилю становить загальноживана лексика, до якої додається спеціалізована (чітко тематизована) — з певних галузей знань, яких торкаються окремі публікації газети.

Як зазначають мовознавці, в кінці ХІХ — на початку ХХ століття відбувається загальний розвиток літератури, становлення нових жанрів, зародження і розвиток нових стилів літературної мови, зокрема публіцистичного та наукового, вироблення, перш за все, української суспільно-політичної, наукової, природничої, виробничої термінології [2; с. 529]. Виникнення термінології з різних галузей науки, суспільного, політичного життя було зумовлено стрімким розвитком наукової думки, активним суспільно-політичним життям країни. На думку М. Жовтобрюха, провідне місце у становленні соціально-економічної, науково-технічної, виробничої термінології належало пресі, що була одним з найактивніших засобів популяризації нових слів [1; с. 3].

Розглянувши публікації „Ради”, бачимо, що найуживанішою є суспільно-політична лексика, що зумовлено суспільною функцією періодичного видання — висвітлювати явища, події суспільного, політичного життя. Це можна підтвердити такими прикла-

дами з видання: „Українська національно-демократична партія, що одна тільки зі всіх українських партій й має своїх послів у парламенті, висловилася у своєму органі „Діло” за примусове голосовання, бо завдяки „Колу польському”, вигадані такі не вигідні умови голосовання для українського народу (про се було писано в попередній статті), що всі українські виборці стануть до голосовання хіба тоді, коли мусітимуть” (1906 р., №13, с. 1).

Наявна в газеті й військова лексика, адже висвітлює непевний військовий стан та пізніші воєнні події на початку ХХ століття. Широко військова лексика представлена в телеграмах, повідомленнях такого характеру: „Генерал-губернатор Скридлов віддав до воєнно-польового суду Савинкова, котрий тікав з гауптвахти, куди він був посажений за те, що хотів убити коменданта кріпості Неплюєва, потім начальника караула підпоручика Короткова, одного унтер-офіцера і шість рядових” (1906 р., №18, с. 3).

На сторінках „Ради”, звичайно, друкувалися й повідомлення юридичного, адміністративного характеру, що зумовлювало використання адміністративно-ділової лексики, юридичної термінології: „Палата признала підсуднього винуватим і приговорила його на 9 літ до каторги, але за малолітством підсуднього йому зменшено на 1/3 і присуджено на 6 рр. до каторги; прав позбавлено” (1906 р., №39, с. 3). „З наказу міністра доріг уперше внесено правило в положенні о служущих на залізницях, на підставі котрого буде видаватися служущим запомога у певних випадках: низшим служущим на випадок родин, смерти кого з членів сем’ї, скорочення штатів і увільнення з адміністративного наказу. До сього часу запомоги в таких випадках залежали од кредитів”. (1906., №17, с. 3).

Проаналізувавши публікації „Ради”, можна зробити висновок, що для цієї газети більш характерна термінологія загальноукраїнського вживання, на зразок: *вина, закон, порука, свідок, присуд, слідство, злочин*, ніж вузькодіалектна термінологія. Це ще раз говорить на користь того, що газета не лише за територіальною ознакою (місце видання), а й за лексичними особливостями належить до видань Східної України.

Скасування заборони українського слова, мови, дозвіл вільного культурного розвитку на початку ХХ століття пожвавив громадське, культурне життя в Україні. Цей процес знайшов свій відбиток і на сторінках нової українськомовної періодики: друкувалися повідомлення, телеграми, репортажі з приводу тих чи інших культурних заходів, публікувалися матеріали культурологічного, історичного плану, присвячені питанням культури, побуту, мови українського народу.

Номери „Ради” протягом всього існування рясніють повідомленнями про театральні події: це й анонси, афіші вистав, рецензії на театральні події тощо. Як вважають мовознавці, певна частина спеціальної лексики, пов’язаної зі сценічним мистецтвом, утверджувалася в ХІХ столітті, а також була відома ще в староукраїнській мові, проте іноді вживались слова в іншому значенні [2; с. 551]. Так, слова *актор*, *акторський* з ХVІІ ст. вживались як юридичні терміни, *бенефіциум* (*бенефіс*) — вистава, збір від якої надходить на користь одного або кількох акторів тощо.

Звичайно, публікації про театральне мистецтво, що знаходимо на сторінках „Ради”, вимагали застосування відповідної лексики на позначення мистецьких понять: „Український театр у Галичині. В Стрію українська трупа давала вистави, переїздом із Станіслава до Дрогобича. Виставляли опери й драми. З опер пройшли з великим успіхом ось які: „Катерина”, „Галька”, та „Продана наречена” (1906 р. №81, с. 3).

Як стверджують історики мови, на період другої половини ХІХ – початок ХХ століття припадає й становлення лексики образотворчих мистецтв, що пов’язано з художньою діяльністю Т. Г. Шевченка, входять в обіг лексеми: *акварель, візерунок, офорт, гравюра, живопис, маляр, малярство, мозаїка профіль, пензель, панорама, портрет, монументальний, митець* тощо. На сторінках „Ради” дана лексика менше вживана порівняно, наприклад, із театральною, тому що статті на образотворчу тематику з’являються досить рідко. Образотворча лексика на шпальтах видання вживається в більш загальному, ніж галузевому значенні: *панорама, митець, монументальний* тощо. Ця лексика представлена в основному в рекламних повідомленнях, анонсах, на зразок: „Товариство імені Т. Шевченка в Петербурзі оголошує до 25 лютого 1914 року передплати на розкішне ювілейне видання МАЛЮНКИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА. Т. П. Прекрасної роботи *артистичний альбом*. В ньому на 30 великого формату таблицях буде дано способом *авто-типії, дуплексі і в фарбах репродукцій найкращих картин* Т. Шевченка. Для всіх, хто шанує геній Тараса Григоровича „МАЛЮНКИ” будуть найкращою пам’яткою про столітній його ювілей” (1914 р., №10, с. 1).

Музична термінологія присутня на сторінках „Ради” знову ж таки в повідомленнях про музичні вечори, вистави, видання та інші культурні заходи. На зразок: „**Література, наука, умілість і техніка.** У Харькові накладом автора, вийшла серія нових *музичних творів українського композитора С. П. Дрімцова*. Найголовніші з них — *сцени з опери-думи „Настуся” („Іван Морозенко”)*, складеної за П. Кулішем. Перша з тих *сцен* — *весняний хор „Вже вечірня зіронька”* й „*Веснянка*” — видана для *співу з фортепіано, гармоніума та деяких інших інструментів* (ніби *скорочена партитура*) й коштує 95 коп. Друга сцена *лірницький хор „Тяжка година”* з третьої дії — видана для *співу з супроводом фортепіано, але з означінням оркестровки*, й коштує 60 коп.” (1914 р., №10, с. 4).

Таким чином, як свідчать сторінки „Ради” та вищенаведені приклади, завдяки розвитку українського та світового мистецтва на межі ХІХ-ХХ століття в українській літературній мові з’являються нові терміни — назви музичних творів (*арія, варіація, кантата, романс, fuga, інтермецо, симфонія* тощо), назви професійних музичних інструментів (*віола, гітара, камертон, кларнет, флейта, фортеп’яно, пюпітр*), назви виконавців музичних творів (*композитор, піаніст, кларнетист, мандолініст, лірник, регент*, тощо).

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувалось формування і виробничо-професійної лексики. Основу її становила лексика староукраїнська на позначення промислів і ремесел, що існували з найдавніших часів, на зразок: *будинок, будувати, вал, мур, мурувати, муляр, палац* тощо. Разом з тим, активний розвиток

науки, техніки, виробництва вимагав оновлення відповідного виробничо-професійного словника. У „Раді” широко використовується і виробничо-професійна лексика, тому що часто порушуються проблеми різноманітних професійних груп, описуються виробничі процеси. Прикладом виправданого використання виробничо-професійної лексики може бути така публікація. „Скарга на трамвайні порядки. Громадяни печерського участку подали до думи скаргу на те безладдя, що повелося на городській залізниці, на колії меж Басарабкою та Печерськом. На цій колії ходять всього 5 вагонів; яких доводиться дуже довго дожидатись, а до того ще й треба чекати на розіздах, так що багато пасажирів мусять вилазити з вагонів і йти пішки. Громадяни з Печерська просять упорядкувати як-небудь цю справу”. (1906 р., №41, с. 3). У даній публікації бачимо нову професійну термінологію, що з’явилась із виникненням нових знарядь, пристроїв матеріалів, професій.

Рясніє виробничо-професійною лексикою рекламне оголошення, що пропонує будівельні матеріали та роботи: „Торговельно-промисловий дім М. К. Нагабчинський і Ко. пропонує до наступного сезону: *плитки пірогранітні, щоб вистилати долівку, пішоходи; плитки, щоб облицьовувати фасади й стіни по кухнях, ванних і інш., марсельську черепицю, цеглу для будівлі й огнеупорну, цемент, фарби масляні та лакові, лаки, залізо для покриття, а також толь, асфальтовий лак, паркет дубовий; гончарні труби, водопроводні та каналізаційні. Повний устрій і ремонт центрального парового й водяного опотлення, вентиляції, водопроводів, каналізації, правих пралень, сушень, бань і інш.*” (1906 р., №2, с. 4).

Не можна оминати й такої сфери професійної діяльності, як видавнича, адже саме на початок ХХ століття завдяки суспільним, політичним змінам припадає бурхливий розвиток видавництва, друкарства. Із розвитком видавничої діяльності пов’язана поява таких слів, як *видавати, видавець, видавництво, відбиток, одривний календар, гектограф, заголовок. Збірка, ілюстрація, каталог, книгарня, літограф, обкладинка, редактор, редакція, сторінках, текст, том* тощо. Усі ці терміни широко вживані на сторінках „Раді”, особливо в рекламних матеріалах нових видавництв, редакцій, книжок, яких у газеті безліч. Прикладом може бути рекламне оголошення: „Художня *фото-цинкограф. майстерня „Графік”* робить *клише для ілюстрован. Виданнів, часописів, прейс-курантів, географічних карт, портретів, листових карток й ін.*” (1914 р., №1, с. 6).

Отже, як бачимо з аналізованих матеріалів на початку ХХ століття відбувався активний процес формування лексичного складу мови, який об’єктивно відображений на сторінках газети „Рада”.

Тематичні шари лексики, представлені на сторінках газети, відбивають настанови видання — бути політичним, економічним, культурним часописом, що не стоїть осторонь нагальних питань українського суспільства.

Редактори активно та ретельно працювали над добором необхідного лексичного матеріалу. У виданні якнайширше представлені різні стилістичні шари лексики української мови. Найуживанішою є суспільно-політична лексика, що зумовлено функцією періодичного видання — висвітлювати явища, події суспільного, політичного

життя, а також військова лексика, що викликано революційними, пізніше — військовими подіями того часу. Найвні у газеті також юридична, філософська, медична, економічна, технічна термінологія, терміни з видавничо-поліграфічної галузі, лексика, пов'язана з міжнародними відносинами, що зумовлено тематичним спрямуванням окремих публікацій, а також активним розвитком цих галузей знань.

Список літератури

1. Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси. (кінець XIX – початок XX ст.). — К., 1970. — 303 с.
2. Історія української мови. Лексика і фразеологія // Відпов. ред. В. Русанівський — К., 1983. — 742 с.
3. Сербенська О. Взаємодія української літературної мови і діалектів у галузі юридичної лексики // Питання взаємодії літературної мови і територіальних діалектів. — К., 1972. — С. 34.

Фиголь Н. Н. Формирование лексического состава украинского языка на страницах прессы начала XX века.

Статья посвящена изучению лексики периодической прессы начала XX века, так как именно периодические издания могут объективно засвидетельствовать языковые процессы, происходящие в то время, дают возможность увидеть конкретную лексему в функционировании.

Ключевые слова: лексика, лексема, термин, общественно-политическая, военная, производственно-профессиональная лексика.

Figol N. M. Formation of lexical structure of the Ukrainian language on pages of press of the beginning of XX century.

Article is devoted to the study of lexicon periodic press of beginning of a XX age. In fact exactly magazines can objectively witness linguistic processes which took place by then see a separate lexeme, certify the fitness of their use.

Key words: lexicon, a lexeme, the term, political, military, industrial - professional lexicon.

Статья поступила в редакцию 13 октября 2006 г.